

POJETÍ VLASTNÍHO TĚLA U DĚTÍ PŘED PUBERTOU A BĚHEM NÍ

doc. RNDr. Jitka Machová, CSc.¹, prof. PhDr. Zdeněk Matějček, CSc.²

¹Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy a Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

²Psychiatrické centrum Praha

V psychickém vývoji dětí se dnes nově rozlišuje tzv. střední školní věk, který je charakterizován především identifikací dítěte s životní rolí v souhlase s vlastním pohlavím. V tomto období se utváří potřeba tělesné intimity a zřetelně se objevuje stud z vlastní nahoty. Pojetí vývojových změn vlastního těla je ilustrováno projektivními kresbami dětí na námět „já ve sprše“. Závěrem je připomenuta potřeba ohledu (i v nemocnicích a lékařských vyšetřovnách) k psychologickým charakteristikám dětí v jednotlivých vývojových obdobích.

Klíčová slova: střední školní věk, sexuální vývoj, stud, intimita, projektivní kresba.

OWN BODY CONCEPT IN CHILDREN BEFORE AND DURING PUBERTY

In the psychological development of children there is a new tendency to identify the so-called middle school age, which is characterised by identification of the child with a life role in keeping with his or her sex. In this period the need for physical privacy and the shame of one's nakedness markedly comes to the fore. The conception of developmental changes observed on one's own body is illustrated by projective drawings of children on the subject of „I'm taking a shower“. Finally, the need to take into consideration (both in hospitals and medical outpatient centres) the characteristics of children in particular developmental stages, is once again particularly emphasised.

Key words: middle school age, sexual development, shame, intimacy, projective drawing.

Střední školní věk

Ve vývojové psychologii se rozlišuje věk kojenecký, batolecí, předškolní a školní. Školní věk se tradičně dělil na „mladší“, tj. přibližně od 6 do 12 let, a na „starší“, který se zhruba kryje s pubertou. S přibývajícím věkem poznatky je však čím dál zřejmější, že toto jednoduché dělení nestačí. Je totiž dost nápadný vývojový předěl mezi dětmi v prvních dvou třídách a dětmi od třetí třídy výš, přičemž navíc u těchto starších dětí vidíme už zřetelnou diferenciaci podle pohlaví. Už to nejsou děti, nýbrž zcela výrazně chlapci a dívky, ba kupodivu v mnohém spíše mladí muži a mladé ženy. Pro toto období, u děvčat přibližně od 8 let a u chlapců od 9 let do 12 či do 13 let, se dnes častěji užívá označení „střední školní věk“, zatímco název „mladší školní věk“ je vyhrazen pro ony dva roky na začátku školní docházky. To v podstatě jde o dobu přechodnou, kdy ještě doznívá velká epocha předškolní a kdy se sice některé charakteristiky epochy následující už ohlašují, ale zatím jen nesměle. Plně se rozvinou až ve středním školním věku, o který nám tu jde především.

Vývojová diferenciacie podle pohlaví

Střední školní věk je obdobím, které Sigmund Freud prohlásil za dobu latence, kdy po dramatickém vývoji dětské sexuality se psychicky nic zvláštního neděje a jen jaksi vskrytu se připravuje sexuální dozrávání v pubertě a po ní. Vývojová psychologie, etologická psychologie a konečně i moderní vývojová teorie v posledních desetiletích však ukázaly, že zdaleka nejde jen o dobu čekání a skryté přípravy. Naopak, je to období svým způsobem kritické pro utváření mnohých postojů a charakteristik, jež předchozímu i následujícímu sexuálnímu vývoji dávají patřičný smysl.

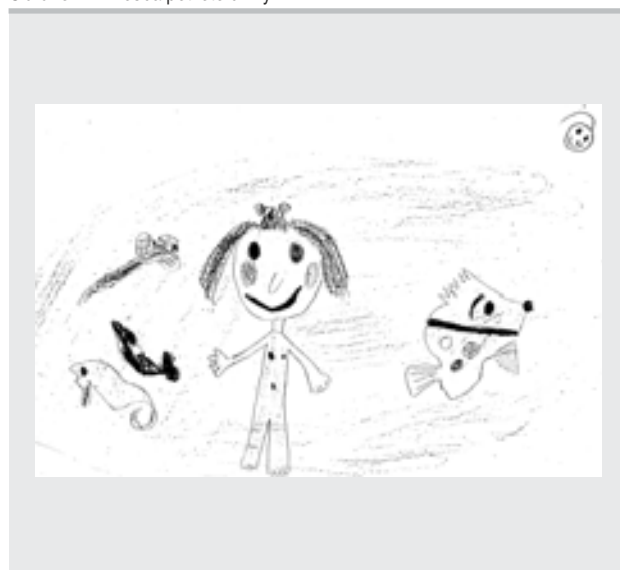
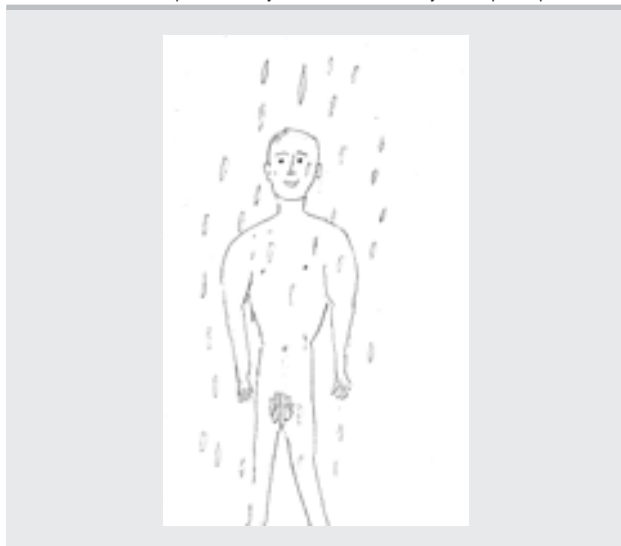
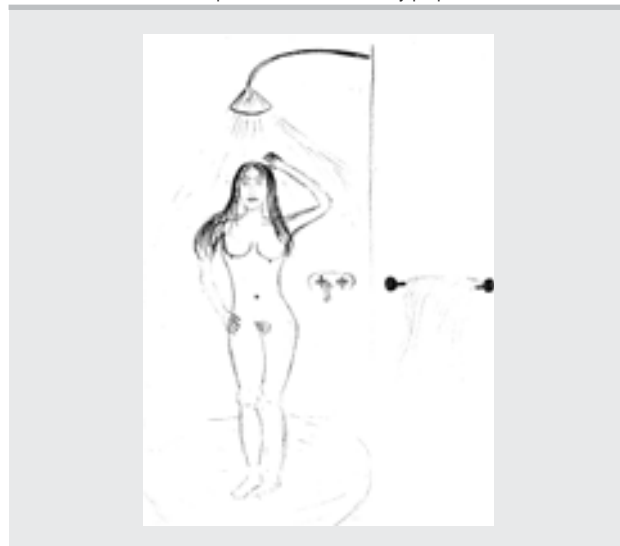
Především tu dochází k identifikaci dítěte s životní rolí v souhlase s vlastním pohlavím, tj. tedy přijetí identity mužské u chlapců a identity ženské u děvčat. Je to doba, kdy skupiny chlapecké a dívčí jsou nejvíce oddáleny (sbli-

žování je charakteristickým znakem až závěru tohoto období). Rozvíjí se přátelství a mužsko-mužské a žensko-ženské spojení. Chlapci přejímají vzory „mužnosti“ ve své blízkosti a dívky vzory „ženskosti“. Je to doba mužských a ženských idolů (proto je dnes při častější absenci otcovské osoby v rodinách patrně větším problémem než dříve sexuální identifikace chlapců, ale i děvčat). Sexuální zájem výrazně vzroste, ale nemá ještě ráz pubertální dráždivosti. Výzkumy v oblasti sociální psychologie vždy znovu ukazují, že v tomto období se děti nejobtížněji vyrovnávají s rozvodem rodičů či jinými rodinnými konflikty. Nejčastěji také přijímají nového partnera matky či novou partnerku otce.

Pocity méněcennosti z tzv. orgánové nedostatečnosti vrcholí. Tělesné malformace a zvláště anomálie vnějšího genitálu jsou prožívány mimořádně tíživě, přičemž rodiče (a nezávadka i lékaři) se domnívají, že „na takové starosti má dítě ještě dost času“. U děvčátek po vrozené luxaci kyčelního kloubu jsme dříve právě v tomto věku (k údivu rodičů) nejčastěji zachycovali otázku, zda-li budou moci mít děti. Současně je to také doba, kdy v diferenciaci podle pohlaví děti objeví svou tělesnou intimitu, do níž by se nikdo (zvláště nikdo druhého pohlaví) neměl vtírat. Chlapci přestávají snášet, aby je koupala matka (a že by dívky v tomto věku koupal otec, to už by patrně bylo na pováženou). Nyní se chlapci před děvčaty a děvčata před chlapci nejvíce stydí. Stydí se za svou nahotu a za své pohlavní charakteristiky, i když zdaleka ještě nejsou nijak dospěle výrazné. Rodiče a lékaři, sestry a zdravotnický personál většinou soudí, „že ještě nemají za co se stydět“ a až příliš často tuto právě se vytvářející tělesnou intimitu nerespektují.

Test pojetí vlastního těla

Zajímavou ilustraci k této problematice nám poskytlo příležitostné výzkumné šetření, či spíše anketa, kterou v rámci studijního programu učitelství rodinné výchovy prováděli v r. 2000 studenti 3. ročníku distančního vzdě-

Obrázek 1. Kresba pětiletého chlapce na dané téma**Obrázek 2.** Kresba pětileté dívky**Obrázek 3.** Typická kresba dívky ve středním školním věku**Obrázek 4.** Stud chlapce ve středním školním věku**Obrázek 5.** Atletická postava a výrazné mužské znaky u chlapce v pubertě**Obrázek 6.** Demonstrace pohlavní zralosti u dívky po pubertě

lávání na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Šlo o seminární práci z předmětu Reprodukční zdraví. Problém, který anketa řešila, byl, jak děti s postupujícím věkem vnímají vývojové změny svého těla. Převzali jsme k tomu kresebnou projektivní metodu používanou Noreen Wettonovou z Univerzity v Southamptonu ve Velké Británii – dětem se dává úkol nakreslit „sebe ve sprše“. Jak dítě toto zadání provede, je právě věcí jeho projekce do dané situace. Proto nebyly dávány už žádné další „upřesňující“ pokyny (např. kreslit se zepředu).

Výběr dětí pro tento úkol nebyl nijak systematický. Studenti mohli kresbu zadávat svým vlastním dětem, dětem svých přátel a příbuzných, dětem ve školní třídě apod. Dodatečně zaznamenávali věk dítěte, popřípadě komentář dítěte během kreslení nebo po něm a nápadnosti v chování, pokud se vyskytly. Některé dívky chtěly kreslit chlapce a několik chlapců kreslilo dívku. V naprosté většině však děti úkol přijaly a splnily.

Vývojové změny

Ukázalo se, že většině mladších dětí, tj. předškolních a v mladším školním věku, nijak nevadilo kreslit nahé tělo, včetně naznačených dětských pohlavních znaků.

U dětí ve středním školním věku je však patrný zajímavý posun. Ještě před objevením známek puberty (u chlapců) nebo s jejími prvními náznaky (u dívek) v kresbách děti vidíme najednou časté projevy psychického postoje, který nepochybně znamená „stud“. Příslušné části těla jsou přikryty žinkou nebo rukou, postava je kreslena odzadu, což se jinak v testech, v nichž má dítě zobrazit sebe nebo vůbec lidskou postavu, vyskytuje jen zcela výjimečně. V některých případech se děti (především dívky) vyhnou zobrazení vlastního těla tím, že si zadání upraví ve smyslu „co si myslím ve sprše“. Kreslí pak, co příjemného

je napadá, ale také nemilé vzpomínky na školní úkoly a pod.

Stud s postupujícím věkem dětí zřejmě opadá, takže v kresbách pozorujeme více „otevřenosti“ a více realistického znázornění vývojových změn. Daný úkol působí méně rozpaků než ve stadiu předchozím a známky pohlavního vyspívání jsou zřetelně zaznamenávány. Z hlediska psychické projekce možno soudit, že tyto vyspívající jedinci jsou se stupněm svého vývoje spokojeni – ba že mají tendenci se jím i pochlubit. U pohlavně vyspělých jedinců je tato tendence pak už víceméně demonstrativně vyjádřena.

Obrázky ukazují, že si děti dobře uvědomují většinu svých tělesných změn. Kresby zachycují u dívek rozvoj pubického ochlupení, zvětšování prsů, zaoblování těla v ramenou a v bocích, u chlapců růst penisu a varlat, rozšiřování ramen, mohutnění svalstva. Mezi zaznamenávanými pubertálními změnami však u dnešních našich dívek prakticky chybí vývoj ochlupení v podpaží. Vyskytl se jenom na jediné kresbě. Možno soudit, že tento znak dnes nemá pohlavní význam a je jakožto nežádoucí předmětem kosmetické likvidace u dívek už od počátku puberty.

Závěr

Už jenom nové připomenutí, že pojetí vlastního těla má u dětí svůj vývoj v souvislosti s celkovým vývojem psychickým, že má svá rozlišitelná stadia a že je tedy nejvyšší žádoucí ve výchovném přístupu k dětem tento vývoj respektovat. K psychickému zraňování dětí dochází v naprosté většině případů zcela neúmyslně – prostě jen z nedostatku porozumění pro jejich specifické potřeby v jednotlivých vývojových obdobích. V tomto příspěvku jsme se snažili ukázat, že k těmto potřebám patří ohled k jejich přirozenému studu a tvořící se tělesné intimitě.

Literatura

1. Matějček, Z. (1996): Co, kdy a jak ve výchově dětí. Portál, Praha, 143 pp.
2. Mc. Whirter, J. (1993): A teenager's view of puberty. Health Education, 5: 9–11.

3. Mc. Whirter, J., Wetton, N. M. (1994): Children's perception of risk. Journal of Health and Safety, 6: 21–29.

NOVÉ KNIHY

Škola rodičů

Zdeněk Matějček

ISBN: 80-85912-29-5, 1. vyd., A5 brož., 285 stran, cena 245 Kč

Kniha z pera našeho předního dětského psychologa vznikla na základě neobyčejného čtenářského ohlasu na články, které autor uveřejňoval v posledních dvou až třech letech v časopise Květy. V knize tyto texty vycházejí v nezkrácené podobě.

Kniha je určena rodičům, poučení v ní najdou však stejně tak i učitelé – za zdánlivou nepozorností a zlobením dítěte se může skrývat choroba, kterou lze citlivým přístupem překonat.

Objednávky: Maxdorf, tel. 02/4447 1037, e-mail: info@maxdorf.cz